

24

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Sachh Bharat Abhiyan, Jan Dhan Yojana, Aadhar Card linking & Industrial Growth Dr. Shivraj R. Patil	1
2	Broken Images of Women in Attia Hosain's 'Sunlight on a Broken Column' Gantam Ambhore	9
3	A Study of Classroom Challenges of Teachers in the Present Education Scenario Sannath K. Pachling	16
4	Nutritional Problems in rural Community of Latur Districts Children Vijaykumar Govindrao Birajdar	22
5	दलित आत्मकथा में व्यक्ति आम्बेडकर डॉ. विश्वनाथ अंधारे	30
6	वैद्यकीय निरीक्षण व व्यवस्थापन कालची परत पुस्तोत्तम यधुकर कुटे, डॉ. अलका उ. मानकर	35
7	आंतरमहाविद्यालयीन आणि आंतरविद्यापीठीय खेळाडुंचा आणि मानसिक आरोग्य यांचा अभ्यास डॉ. वी. एन. मण्ट	39
8	महिला डॉक्टरांचे आरोग्य आणि व्यावसायिक जीवन डॉ. प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख	45

जलसंपत्तीचे नियोजन व व्यवस्थापन काळाची गरज

पुरुषोत्तम मधुकर कुटे
वाणिज्य विभाग,
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय,
विशालक्ष

डॉ. अलका अ. मानकर
श्री. पुंडलिक महाराज महाविद्यालय,
नांदुर्य

Research Paper - Commerce

गोषवारा

समाजातील प्रत्येक व्यक्तीने पाणी समस्येविषयी सामाजिक बांधिलकी ठेवणे आवश्यक आहे. त्यासाठी 'पाणी अडवा पाप जीरवा' ही संकल्पना जनमानसात रुजविण्यासाठी लोकसहभागाच्या माध्यमातून व्यापक स्वरूपात चळवळ उभारून पर्यायी जलस्रोतांच्या शोध घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी समाजातील सर्वत्र स्तरांवर जलव्यवस्थापनाच्या माध्यमातून जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात काटकसरीने वापर करून पाण्याच्या उत्पादकता वाढविण्यासाठी प्रयत्न होणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना :

जल आणि मानवी जीवन ह्या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. जल आहे म्हणून जीवन आहे. जीवनाची यत्नासुची वाटचाल होण्यासाठी जलाची (पाण्याची) साठ्याने आवश्यकता असते. पाणी ह्या जीवनाच्या तसेच जीवनातील प्रत्येक क्षेत्राच्या विकासाचा खरा आधार आहे. पाणी ही दुर्मिळ व मौल्यवान अशी संपत्ती आहे. सर्व समाजाच्या गरजा पूर्ण होतील आणि पर्यावरणाचा समतोल बिघडणार नाही, अशा रीतीने काळजीपूर्वक जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास आणि जतणूक करण्याची गरज आहे. दुर्दैवाने आजही देशातील ७० टक्के शेतीचे क्षेत्र पाण्यासाठी फक्त पावसावर अवलंबून आहे. महाराष्ट्राची स्थिती तर बाहूनही वाईट आहे. महाराष्ट्रात ८० टक्के शेती ही पावसावर अवलंबून आहे. विकासाच्या वाढीच्या विशिष्ट अवस्थामध्ये नेमका पाऊस पडेल याची खात्री नसल्याने या राज्यातील बहुसंख्य जमिनेचे मूल्यहीन आहे असे म्हटले तर वाचने ठरणार नाही. म्हणूनच तर भारतीय अर्थव्यवस्थेची देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे वर्णन निरनगरी जुगार असेच केले आहे. भारतीय

पर्जन्यमानाच्या बाबतीत असे मत व्यक्त केले जाते की, "In a country where agriculture is still a gamble with rains, the prime importance is to provide the farmers proper irrigational facilities so that they may raise better crops with higher yields"

भारताचे क्षेत्रफळ जगाच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या २.४ टक्के असून देशाची लोकसंख्येच्या जगाच्या एकूण लोकसंख्येच्या १६ टक्के आहे. परंतु जागतिक एकूण जलसंधारणानाचकी भारताने हिस्सा मात्र ४ टक्केच आहे. ही आकडेवारी स्पष्ट करते की, भारतासाठी जलसंधारणाचा विकास, संरक्षण तथा अनुकूल प्रयोगाकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे.

महाराष्ट्रात सगळीकडे घाऊस भरपूर आहे. दुष्काळी भागात सुद्धा तो पुरेशा प्रमाणात घडतो. पाऊस थोडा अनियमित असला तरी योग्य नियोजन करता येईल इतका तो नियमित आहे. त्यामुळे मोठी घरणे व कालव्यांचे विस्तीर्ण जाळे यांची आवश्यकता घडणार नाही. त्यासाठी योग्य ते नियोजन हवे. त्यासाठी पर्यायी जलस्रोतांचा शोध घेणे आवश्यक आहे. पावसाचे पाणी सठवून ते मृगमत्त मुरविणे आवश्यक आहे. पावसाचे पाणी जेव्हा जेथे पडेल त्या ठिकाणी साठवणे त्यासाठी भूपृष्ठावर व भूपृष्ठाखाली ते साठविले जाईल अशी व्यवस्था निर्माण करणे गरजेचे आहे. दुष्काळाचे आणि पाणी प्रश्नाचे कायमस्वरूपी निर्मूलन करावयाचे असेल तर गाव घातलींवर जल संतुलनाचा अभ्यास करून त्यानुसार जलसंधारणाचे नियोजन व व्यवस्थापन करणे गरजेचे आहे.

अर्थ :

जलसंधारणातील पाण्याच्या प्रत्येक थेंबाचा नियोजनबद्ध, व्यवस्थित व काटकसरीने वापर करणे आवश्यक असते. जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात पाण्याची नितांत गरज असल्यामुळे समाजातील प्रत्येक व्यक्तीद्वारे जलव्यवस्थापनाचे महत्त्व ओळखून पाण्याची बचत होणे आवश्यक आहे. जलसंधारण हे केवळ जनतेला पाणी पुरवठ्याची साधने न राहता त्याद्वारे मोठ्या प्रमाणात सिंचन होणे अपेक्षित आहे. जलव्यवस्थापनाचा अर्थ समाज व पाणी यांच्यात परस्पर संबंध प्रस्थापित करून पाण्याच्या प्रत्येक थेंबाची किंमत घटवून देणे होय. जर अशा प्रकारचे जलव्यवस्थापन समाजातील प्रत्येक स्तरावर झाल्यास पाण्यात सद्बुद्धी होऊन उत्पादक कार्यासाठी त्याचा मोठ्या प्रमाणात वापर करणे शक्य होऊन सिंचन विकास होण्यासाठी मदत होईल.

"आधिकाधिक फायद्यासाठी पाण्याचा काटकसरीने वापर करणे म्हणजेच पाणी (जल) व्यवस्थापन होय."

संशोधनाची उद्दिष्टे :

1) पाणी वापराबाबत लोकांमध्ये जागरूकता निर्माण करणे.

2) जलव्यवस्थापनाचे महत्त्व जनतेला फटवून देणे.

3) पाण्याची बचत व उत्पादकात वाढविण्यासाठी उपाय सुचित करणे.

संशोधनाची गृहितके :

1) लोकांमध्ये जलव्यवस्थापनाबाबत जागरूकता नाही.

2) लोकांद्वारे पाण्याचे योग्य पद्धतीने नियोजन केले जात नाही.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी द्वितीयक तथ्य संकलन पद्धतीचा अर्थपर घेतला आहे. यांमध्ये जलव्यवस्थापनास संबंधित प्रकाशित लेख, वृत्तपत्रातील प्रसिद्ध माहिती, मासिके, संदर्भ ग्रंथ व इंटरनेट वरून मिळालेली माहिती इत्यादीचा समावेश आहे.

जल नियोजन व जलव्यवस्थापनाची गरज :

- 1) विषयाच्या पाण्याची समस्या सोडविण्यासाठी.
- 2) सिंचन विकासातून कृषीचा विकास साध्य करण्यासाठी.
- 3) पाण्याच्या उत्पादकात वाढ करण्यासाठी.
- 4) पाण्याचा अपव्यय टाळण्यासाठी.
- 5) कमीत कमी पाण्यात अधिकतम उत्पादन निर्मिती करण्यासाठी.

निष्कर्ष :

- 1) लोकांद्वारे व्यक्तीगत वापरासाठी लागणाऱ्या पाण्याचा काटकसरीने वापर केला जात नाही.
- 2) पाणी मळतीमुळे पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात अपव्यय होताना दिसून येतो.
- 3) लग्न समारंभ, धार्मिक व सामाजिक कार्यक्रमांमध्ये पाण्याचा काटकसरीने वापर केला जात नाही.
- 4) सार्वजनिक ठिकाणी उदा. रेल्वे स्टेशन, बस स्थानक, शासकीय कार्यालय, विश्रामगृहे, उपहारगृहे, हॉटेल्स इत्यादी ठिकाणी पाण्याचा जपून वापर केला जात नाही.
- 5) जलशयातील पाण्याचा शेती, प्रक्रिया व बांधकाम उद्योग इ. ठिकाणी काटकसरीने वापर केला जात नाही.
- 6) शेतकऱ्यांद्वारे परंपरागत प्रवाही सिंचन पद्धतीचा मोठ्या प्रमाणात वापर केला जातो.
- 7) पाणी पुरवठा करताना पाण्याचे मोठ्याप्रकारे कमीत कमी पाणी पुरवठा केला जात नाही.

शिफारशी :

- 1) व्यक्तीगत वापरासाठी लागणाऱ्या पाण्याचा काटकसरीने वापर करण्यात यावा.

- 2) शार्वजनिक ठिकाणी उदा. रेल्वे स्टेशन, बस स्थानक, आसक्तीय कार्यालय, उपहारगृहे, हॉटेल्स, लग्न समारंभ, धार्मिक व सामाजिक कार्यक्रमां इ. ठिकाणी पाण्याचा जापून वापर करणे.
- 3) पावसाळ्यात घराच्या छतावर पडणाऱ्या पाण्याचा संग्रह करून पुनर्वापर करण्यात यावा.
- 4) जलाशयातील व कालव्यांमधून पाण्याची होणारी मळती थांबविण्यासाठी त्याची वेळोवेळी देखभाल, दुरुस्ती व विकास करण्यात यावी.
- 5) जलाशयातील पाण्याचा शोटी, उद्योग व बांधकाम इ. ठिकाणी काढकसरीने वापर करणे.
- 6) पाण्याची उपलब्धता लक्षात घेवून कमी पाणी लागणाऱ्या पिकांची निवड करण्यात यावी.
- 7) शेतकऱ्यांद्वारे सिंचनासाठी ठिबक सिंचन व तुषार सिंचन यासारख्या आधुनिक सिंचन प्रकल्पांचा अधिकाधिक वापर करणे.
- 8) पाणी पुरवठा करतांना पाण्याचे मोजमाप करून पाणी पुरवठा करण्यात यावा.

संदर्भ सूची :-

- 1) सौ. अहम सुरेखा, "महाराष्ट्राचे जलनायक", सुमेरु प्रकाशन, डोंबिवली, २००६
- 2) Jha. S.K. "Rural development administration in India", Janak Prakashan, New Delhi, 1988
- 3) मिश्र एच.के. आणि पुरी वि.के. "भारतीय अर्थव्यवस्था", हिमालय पब्लिशिंग हाऊस, मुंबई 2011
- 4) सौ. अहम सुरेखा, "महाराष्ट्राचे जलनायक", सुमेरु प्रकाशन, २००६
- 5) जलव्यवस्थापन मासिक, "गोडवा शेतीचा", गोडवा प्रकाशन, प्र.लि. पुणे, नोव्हें २०१४
- 6) www.hindilindiawaterportal.org
- 7) mr.vikaspedia.in